

SÜTŐ ANDRÁS: ANYÁM KÖNNYŰ ÁLMOT ÍGÉR

Sütő András könyvének tárgya egy kis mezőségi falu, Pusztakamarás. Háromnegyedrészen románok, negyedrészen magyarok lakják. „Holt tenger” — ahogy a hajdani püspök regénye nyomán ő maga is nevezi. A műfaj: naplójegyzetek. Meglehetősen bizonytalan meghatározás: riport, krónika, tanulmány keveredik szépirodalmi ihletettséggű részletekkel, leírásokkal, kikerekített és kikerekítetlen epizódokkal, több családrégény témájának elegendő felsorolásokkal, de még a groteszk felé kacsingató anekdotával is. Stílusa elút a két világháború közötti irodalmi szociográfia stílusától, inkább a szubjektívebb, esszézerűbb részek dominálnak benne, mintsem a tudományosság felé haladna.

E „vegyes” műfaj, melyet annyi támadás ért egyrészt a tudomány, másrészt a szépirodalom felől, úgy látszik, bizonyos történelmi szituációkban megkerülhetetlen. Hogy mikor ír szociográfiát az író, ez sokkal bonyolultabb kérdés, mintsem egy recenzió hasábjain kielégítően felelni lehessen rá, egy nagyon egyszerűnek látszó mozzanatot azonban most mégis kiemelnék: amikor nincs idő, nincs mód regény vagy más szépirodalmi műfaj művelésére. Amikor a társadalmi kérdések minél gyorsabb reagálásokra szorítják az írókat; amikor szándéka, hogy minél világosabban és minél szélesebb közönséghez szóljon, csak úgy valósítható meg, ha megkerüli azokat a közlekedőedényeket, amelyekben keresztül az irodalmi hatás érvényesül. Sommásan ez történt a két világháború között, a *Magyarország felfedezése*, *A néma forradalom* korszakában. A „valóság” kényszeríti az írókat, hogy olyan nyelven beszéljen, ami legalkalmasabb a változtatásokra, s ez az íróknak is visszautat jelenthet egy természetesebb alkotói állapothoz. Persze a kényszer még elvont, az író felelete széles skálán mozoghat, a direkt akcióktól kezdve önmaga felszámolásáig terjedhet.

„Nincs mód” — ez pedig azt jelenti, hogy a tradicionális műfajok nem tudnak megfelelni mindazoknak a követelményeknek, amelyet a mű témája és a kor együttesen támaszt. Ez is túl általános, hiszen nemcsak azokra a művekre vonatkozik, amelyekben a társadalmi vonalvezetés dominál, sőt a tapasztalat szerint leginkább nem azokra vonatkozik, mégis úgy érzem, a jelenség itt is fellelhető, a szociográfikus tájékozódás és a formai útkeresés nem idegenek egymástól.

A hatvanas évek magyarországi irodalmi szociográfiáiról írja Borí Imre: „... a magyar próza metamorfózisa ebben játszódik le, mind az ismeretlen tartalmak meghódítása, mind a formai kérdések területén. S nem véletlenül. Úgy tetszik, a szociográfia volt az egyetlen olyan műfaj, amelyben ez lehetségessé vált, s amely valóban tudta az írói kereséseket, elsősorban tárgyiassága és szabad formai jegyei révén.” (Borí Imre: *Irodalmi szociográfia — szépirodalom. Eszmék és látomások*. 1965.) Borí az irodalmi szociográfiát egy „új stilisztika megálmodásának” előzményeként fogta fel, és „egyenes útnak” egy új esztétikum megteremtéséhez.

A társadalomalakító szándék ihletett jelenléte és a szerzőnek az a kétsége, hogy a rendelkezésére álló formák elégtelenek az „opus” létrehozására, természetesen még nem határozhatják meg kötelezően, hogy ebből a helyzetből milyen irányba kell kifele lépnie. A műfaj szabadsága, kötetlensége azt is megengedi, hogy megmaradjon a jelen állapot rögzítésénél, saját energiáinak, lehetőségeinek szervezésénél, felmérésénél. Érdekes „írói koncentrátum” jön így létre, amelyben a múlt, a jelen és a jövő útjai egyenrangú perspektívákként élnek egymás mellett, formai szempontból az írói gondolat körkörös pályát járhat be, mivel nem szorítják sem a hagyományos elképzelések, sem saját útjának új szempontú kijelölései. Nem a rendszerezés, hanem az értelmezés válik fontossá, az író lemond a lehetséges sze-

repkörökről, mintegy egész valójával vesz részt az írásban, emberi képességeinek, készségeinek ugyanolyan teret enged, mint írói képességeinek és eszközeinek. A „végső eredmény” kialakításába bevonhatja legszemélyesebb hajlamait, s ha úgy gondolja, a társadalmi téma „ürügyén” lemerészkedhet ösztöneinek mélyvilágába is.

Sütő András tárgyilagosságát sajátos hangvételbe „csomagolja”, megkockáztathatjuk: a népmesék hangvételébe. Nemesak szóhasználatában, nyelvi fordulataiban, egy-egy figura jellemzésekor érhető tetten ez a népmesei hang, de a gondolkodásmódban is. A „csavaros észjárás” segítségével egyszerre több tekintetben is megmozgatja az olvasó képzeletét, de nem engedi fantáziájába kapaszkodni, hanem a népmesei hangulatból kikököntve, a saját „realitásában” folytatódik a megkezdett gondolat. Lehetséges, hogy jelzőnk félreértésen alapszik; így akartuk megkerülni az elődökre való hivatkozást (Tamási Áron, de Nyíró József is nyugodtan megemlíthető), másrészt mindenáron nevet akartunk adni az ismeretlennek. A saját adottságai által fejlődő táj, a saját lehetőségeikhez és eszményeikhez igazodó emberek életmódja azonban maga is kialakíthatta ezt a stílust. A szerző választása mindenestre tudatos, éppen a stílus bölcs sajátosságai miatt; egyszerre képes vele az exponálásra és a színezésre, mégpedig úgy, hogy a színezés nem jelent átszínezést. Esztétikailag nem különösebben eredeti a választás, de Sütő magas színvonalon műveli, így végső soron esztétikai teljesítménye támogatja a könyvet szülő szándékot. Hogy egy kikristályosodottabb, lírába záruló formavilágból átvett, máshol csak bizonyos kompromisszumok árán érvényesülő elemek emelik maguk felé a tartalmat — ennek ellentmondásai nyelvi téren is megtalálhatóak.

„A magyar irodalomba tévedve, föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat” — így ír első tudatos találkozásáról az anyanyelvvel. Amikor kezébe kerül a *Toldi*, „vad mohósággal” veti magát rá, szinte szavanként szerette volna az egészet elraktározni. E gyerekkori komplexus, amennyire személyes, annyira kollektív is lehetett: egy közösség befeleépítkezésének folyamatáról tanúsodik. E nyelviség jellemzői: csendes, visszafogott líra, a csaknem minden jelzőt átlengő szomorúság felolvadása a humorban. A játékos mondat szerkesztés egyhangúan ismétlődik, mintha a nyelv értelmetlen felszíne alatt dinamikus erők készülődnének; az olvasó várja a nyelvi robbanást, de a stílus fegyelmezett marad, a görcsös ön-örzés hú kísérője az utolsó lapig.

Az írói módszertől nyilvánvalóan idegen egy határozott vonalvezetés, a könyv egyes darabjai szinte öletszerűen követik egymást, az egyébként születes részeket az asszociációk természete tartja össze. Az egyes témák emberi sorsok köré szerveződnek, s nem a levonható konzekvenciák érdeklík elsősorban, hanem maguk a sorsok, mivel ezeket nem csupán egyéni sorsoknak foghatja fel, hanem olyanoknak, amelyek kifejezik a kort is. A nyitás szűk: egy kis romániai falu kisebbségéről szól a könyv, de még ezen belül is találunk megszorításokat. A szerző rokonsága, közelebbi ismerősei közül egyik-másiknak alakja visszatér, a többiek fölé emelkedik, nemcsak terjedelmével, hanem „kifejezőképességével” is. A szerző apja amolyan sáránybeli figura, nyugtalan természet, ezermester, a technika bővületében állandóan belefog valamilyen vállalkozásba, s már-már végzettszerű bukásai sem szegik a kedvét. Az emberi erőfeszítések, akarások és belenyugvások, nekilendülések és megtorpanások szövevényéből bontakozik ki a társadalmi rajz, egyfelől a maga szociológiai, etikai, etnikai, másfelől gazdaságpolitikai, kultúrpolitikai és nemzetiségpolitikai vonatkozásaival. Az állapot sejtetésszerűen ősi modellt idéz fel: az emberek nem valamiféle irányítottságukkal, bensőjüknek valamilyen cél felé való kihegyezettségével, hanem egész lényükkel, szellemi-lelki és fizikai apparátusuknak teljességével érintkeznek a történelemmel.

A szűkösnek tetsző mikroközösség az intellektus számára nagyon is „gazdag”; s ha még azt is hozzávesszük, hogy a motívumok „mélysége”, „színessége” milyen kincsesbányát jelent egy metaforikus gondolkodás számára, bátran kijelenthetjük —

egyáltalán nem pejoratíve értve —, a szerző „lubickolhat” az értelmezésekben. A szűk nyitás így válik elhanyagolandóvá: a hangsúly az egyes szám első személyben beszélő szerző gondolatvilágára terelődik át.

A könyvön belül elkülöníthetünk két írói magatartást: az egyiket az azonosulás szándéka jellemzi, a másikat egy állandósult idegenségérzés. Érezhetően ez utóbbi a súlyosabb, egyáltalán nem olyan megfontolásokból, mintha önmaga felé fordulását előnybe helyeznénk; idegenségérzése nem csupán a „szülőföldtől való elszakadás” következménye, ennél általánosabb okokra vezethető vissza, írói szempontból pedig mindenképpen termékenyítőbb. Bár nem mentes a nosztalgiától, időnként sikerül a nosztalgia vizeiről izgalmasabb tengerekre eveznie. Egy újfajta igényt sejtünk; nincsenek illúziói a hűséggel, a visszakanyarodással, az egy helyről kimozdíthatatlan elemzéssel kapcsolatban, így elindulhat más irányba. Hogy semmiféle tradicionális műfaj mellett nem tudta elkötelezni magát, ez ha nem is formabontás, mindenesetre formai megfelelője belső nyugtalanulásának. Merre tart — a jóslgatás mindig kétes kimenetelű vállalkozás volt, de a szakítás képességének erőteljes jegei előzetes üzeneteket küldhetnek az író tartalékairól. (*Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1970.*)

AJTONY ÁRPÁD

HELYTÖRTÉNET

TANULMÁNYOK BÉKÉSCSABA TÖRTÉNETÉBŐL

SZERK.: KRISTÓ GYULA ÉS SZÉKELY LAJOS

Az elmúlt években — az évfordulók hatására — az egész országban megnövekedett a helytörténeti kiadványok száma.

Békéscsaba az országos jelentőségű évfordulók mellett más „kerek számokkal” is büszkélkedhet: újjátelepülésének 250, városi rangra emelésének 50 éves évfordulója is a közelmúltban volt. „Ezek a jeles dátumok — írja Uhljár Mihály, a városi tanács vb-elnöke a kötet Előszavában — számvetésre készítették a város lakóit és vezetőit.” Felkérték tanulmányok írására azokat a kutatókat, akik a város történetének egyes kérdéseivel már régóta foglalkoznak, vagy akik szeretik és ismerik annyira ezt a vidéket, hogy múltjával tudományos szinten tudnak foglalkozni. A „számvetés” igénye és a komoly történeti kutatómunka elvégzésének eredménye a *Tanulmányok Békéscsaba történetéből* című kötet.

A szerencsésen összeválogatott írói gárda különböző színvonalú, de teljesen egyéni felépítésű tanulmányokban (szám szerint 18-ban) mutatja be a város mai területének őskori lakottságát, a középkori magyar falu harcát a szomszéd várossal és falvakkal a megmaradásért, a hatalomban való nagyobb szerepjátszásért. Színvonalas elemzés vizsgálja a település elpusztulását az ország három részre szakadása, majd a török uralom ideje alatt. Szemléletes képet kapunk a XVIII. század eleji újjátelepítésről, aminek eredményeként Békéscsaba a XVIII. század folyamán a vidék legnépesebb településévé fejlődött. Történetében a XIX. század második fele a gazdasági megerősödés időszaka, és ekkor a politikai súlypont is fokozatosan áttérül a megyeszékhelyről. A XIX. században a korábbi nagy falu már a város szerepét tölti be: gazdasági, politikai és kulturális központtá válik. Az ipari koncentrátságból és a birtokmegosztás egészségtelen helyzetéből következően az uralkodó rendszerrel való szembenállás itt válik a legerősebbé. A jelentős eredményeket felmutató munkásmozgalom az agrárszocialista mozgalmakban és az Áchim L. And-